

Sågverksrörelsen utvecklas till stordrift.

Från mitten av 1700-talet och framåt i tiden sker en påtaglig expansion inom den sektor av trävarurörelsen, som har att göra med framställningen av sågade trävaror. Från att tidigare ha varit av ringa betydelse, dit man kan räkna den kortlivade omfattningen av några årtiondes arbete vid Skortsjö sågen i föregående kapitel och sågningen vid de många men små byasågarna runt om i kommunen, skedde nu ett betydande uppsving, som ledde till början av stordriften.

Fortfarande var vattenkraften den enda kraftkällan, och till Nätraån, Moälven, Gide älv med Husån kom därför sågverk av större betydelse att koncentreras. Anledningarna till det ökade intresset för virkesförädling var flera: Köplusten från utlandsmarknaderna ökade, införandet av den finbladiga sågen på 1740-talet efter holländsk modell istället för de hittills använda tjocka sågbladen av hamrat järn, och framförallt hade det växt fram en företagarklass med »näsa» för affärer. Dit hörde representanter för Härnösands borgerskap. En bidragande orsak var också lättåtkomlig råvara till billigt pris.

För att börja med Mo såg så anlades Söderåfors sågverk vid byn Söderå av några borgare år 1759. En ny ägare, vice landsfiskal Erik Bergvik, fick tillstånd att flytta sågen åren 1778-1779 nedströms älven till Mo by. Där var vattentillgången rikligare.

När sågen höst och vår var igång ca: fyra månader, kunde den med sina två ramar och 12 blad försåga 60-70 timmer per dygn. De första åren uppgick den årliga sågningskvantiteten till 1.500 å 1.800 tolfter bräder. Ett 20-tal bönder i Anundsjö levererade timmer från böndernas skatteskogar.

Ny ägare till Mo såg blev häradshövding J.H. Tideman år 1787.

Mo såg och bruk under senare hälften av 1800-talet.

Denne utförde en del förbättringsarbeten vid sågen, därjämte anlades dammar i vissa sjöar samtidigt som rensningar företogs i Södra och Norra Anundsjöarna och Utterån. Skogstillgångarna efter dessa vattendrag och Hädanbergsån uppskattades, och överenskommelse om timmerleveranser träffades med bönderna efter dessa vattendrag. Likaså gjordes avtal om timmerleveranser från Storborgarn och Storselet. Denne Tideman var initiativrik och planerade bl.a. att uppföra en stångjärnshammare med manufakturverk i Mo. Detta blev ej av, då han avled år 1809.

Nästa namn i Mo bruks historia blev överjägmästare August Bernhard Nyberg, vilken var född finne. Han var med under hela finska kriget som krigskommissarie. Enligt legenden lär han under kriget ha rövat den ryska krigskassan. Under den nybergiska ledningen skedde en tillbakagång av rörelsen i Mo, och då han gick i konkurs, inropades sågverket av handlesmannen O.J. Wikner från Härnösand. Därmed kom Mo såg att bli en föregångare till Mo och Domsjö AB. Det är nu Johan Carl Kempe för första gången gör sin insats i det finbladiga sågverket i Mo.

Denne O.J. Wikner var en ansedd borgare i Härnösand, där han drev

rederi- och handelsrörelse på in- och utlandet. Han var även intresserad av sågverksrörelse och var delägare i flera sågverk i Västerbotten.

Johan Carl Kempe född i svenska Stralsund i Tyskland år 1799 tillhörde en känd köpmansläkt. I mycket unga år utvandrade han till Stockholm för att sedan ta anställning i O.J. Wikners firma i Härnösand. Efter giftermål med dennes dotter kom J.C. Kempes verksamhet att alltmer knytas till Mo sågverk. Ensam ägare till detta blev han år 1836.

När J.C. Kempe övertog Mo såg, var produktionen av sågade trävaror ej så stor. Anställda vid sågen var en sågställare och ett tiotal sågdrängar, av vilka en del var torpare på brukets hemman. Arbetsdagen började under vinterhalvåret vid gryningen och slutade vid mörkrets inbrott. Under sommarhalvåret pågick arbetet från kl. 6 fm. till kl. 9 em. med två timmars avbrott för måltider. Lönen utgjorde 10-16 skillingar per dag satt i relation till den ojämna vattentillgången. Ett visst ackordssystem tillämpades även. Högre lön erhöll de extra lejda flottningsarbetarna - 32 skilling till en riksdaler (48 skilling = 1 riksdaler) per dag. Men sågverksarbetarna hade vissa naturaförmåner, såsom fritt husrum, fri ved och rätt till bete för kreaturen. Av verkets hemman anvisades torparna åker för utsäde av tre skäl korn och äng till en koföda jämte ett potatisland. Arbetarna tillförsäkrades en veckas semester under höbärningen. Under de tider sågen stod på grund av vattenbrist betalades särskild dagspenning för nödiga dagsverken. Blev arbetare ofärdiga eller orkeslösa i verkets tjänst, fick de kvarstanna till sin död och åtnjöt husrum och vedbrand för sig och hustrun.

Vid bruket fanns en handelsbod, som saluförde de flesta nödvändighetsvarorna, såsom salt, spannmål och läder men även »lyxvaror« som kortlekar, silkenäskdukar och luktvatten. Bruket var ett kommersiellt centrum för en vidsträckt trakt. Här handlade mer än 300 bönder, som bytte till sig varor mot leveranser av timmer, körslor eller arbete i flottning och vid sågen.

Bygden runt sågverket hade utvecklats, vilket resulterade i att flera byar bröt sig ut ur Själevads socken år 1822 och bildade Mo socken med egen kyrka.

Ledningen för sågverket utövades av en inspektor, som till sin hjälp hade en bokhållare eller skrivare.

J.C. Kempe bodde med sin familj i Härnösand, där han drev en betydande rederirörelse, skeppsbyggeri samt övrig affärsverksamhet. Han besökte ofta Mo bruk. I slutet på 1850-talet flyttade J.C. Kempe med familj och kontor till Stockholm.

Efter år 1836 skedde en betydande expansion i Mo, beroende på de investeringar, som gjordes. Dammbyggnader och timmerbommar förbättrades, liksom att älvrensningar utfördes. Lastageplatsen i Domsjö

utvidgades, och efter sågverksbranden i Mo år 1853 byggdes ett nytt sågverk med fyra ramar och en cirkelsåg.

Beträffande lastageplatsen i Domsjö, kallad Domsjöhallan, bör nämnas, att dit hade bräder flottats alltsedan sågverket byggdes. Bräderna lades i flottar och flottades till Domsjö, där de drogs upp och rentvättades från grus och slam innan de staplades. De anställda brädflottarna var torpare och bönder i närheten av sågverket. Chef vid lastageplatsen var en anställd faktor. Från trävaruupplagen i Domsjö fördes de sågade trävarorna med skutor till Härnösand för vidare export till flera utländska länder.

År 1842 återutfärdade bergskollegiet det under den förutnämnde Tideman utfärdade privilegiet för uppförande av en stångjärnshärd med hammare och ett manufakturverk vid Mo såg. Produktionen pågick åren 1847-1885 och blev ej av någon betydande omfattning. Tackjärn köptes från Bergslagen.

Det första smidesåret 1847 omfattade tillverkningen 573 skeppund stång- och ämnesjärn, 69 skeppund knipp-, band- och bultjärn samt 76 skeppund spik (1 skeppund=149,6 kg). Mycket ämnesjärn och spik tillverkades. Det manufaktursmide, som ej förbrukades av det egna företaget, såldes i den omkringliggande bygden, och små partier exporterades till England. Åtgången på träkol var betydande, och från skilda kolare i de omkringliggande byarna köptes varje år tusentals läster träkol (1 läst=20 hl). Priset var relativt högt tre riksdaler per läst. En betydande förlust gjordes år 1858, då flera byggnader och 2.000 läster kol brann upp vid en eldsvåda.

Vid bruket arbetade 5-7 smeder, och dessa yrkesmän hade inflyttat från andra järnbruk.

För att återgå till sågverksindustrin så gjorde C.J. Kempes son Bernhard Kempe och A.F. Bagge en resa år 1852 efter Södra Anundsjöån. Den senare var först faktor senare förvaltare i Domsjö. Resultatet av resan blev, att vattendraget rensades upp, samtidigt skrevs kontrakt med bönderna om timmerleveranser. Flottningen beräknades ta två år, första året flottades timret till Skalmsjö och året därpå till Mo såg. Älven nedanför sågen muddrades upp, varigenom trävarorna kunde fraktas på prämar till Domsjö.

För att säkra timmerleveranserna gjordes ett flertal hemmansköp: I Gottne 1845, 1846, i Hemsjö 1854-1861, i Myckelgensjö och Bureåborg 1854, i Österbacke 1858, 1859, Brattsjö med stora skogar 1860 och följande år. Dessutom tecknades många leveranskontrakt. Här några exempel:

1. År 1851 köpte Mo sågverk genom Carl Karlsson, Hundsjö, »Gam Karlsson» kallad, 200 st. bjälkar av Risbäcks bönder. Bjälkarna skulle vara täljda 12 . 12 i fyrkant. Bönderna hade skyldighet att

flotta dem i Hädanbergsån ner till kvihla, dvs sammanflödet mellan Hädanbergs- och Utterån c:a 5 km sydost om Uttersjö. Till saken hör att Hädanbergsån den tiden var stenig och grund, varför bönderna fick dra stockarna för hand på många ställen. Ersättningen var *en riksdaler* per bjälke!

2. Bonden Johan Petter Nilsson, »Järn-Petter«, och hans son Johan Johansson i Uttersjön sålde till Mo såg mastspiror på 1850-talet. Dessa skulle förmodligen användas vid J.C. Kempes båtvarv i Härnösand. Troligtvis kunde de ej flottas i Utterån, utan de släpkördes direkt till Mo. Bönderna i Uttersjön sålde även sågtimmer till Mo såg.
3. Bonden Anders Danielsson d.ä. i Gälberget sålde på 1850-talet täljda bjälkar 12. 12 tum i fyrkant, till Mo sågverk. Han körde dem med häst på vintern direkt till Mo. Resan tog två dagar fram och tillbaka, och förmodligen kunde han ej lasta mer än en bjälke. Priset fritt levererad var tre riksdaler per styck.
4. Den förutnämnda A.F. Bagge köpte av Risbäcks byamän år 1861 171 st. bjälkar för 4,65 riksdaler riksmünt per styck.
5. År 1863 sålde samma byamän till A.F. Bagge 192 bjälkar för 4,06 riksdaler riksmünt per styck.
6. I oktober 1863 köpte förvaltaren August Schmidt för Mo sågs räkning sågtimmer av Risbäcks byamän till följande priser:

Diam. i lilländan	Längd	Längd
	7 1/4 aln	10 1/2 aln
9 tum	0,15 rmt	0,70 rmt
10-11 »	0,45 »	1,10 »
12-13 »	0,60 »	1,10 »
14-15 »	0,80 »	1,40 »
16-17 »	1,00 »	1,60 »
18 tum och däröver	1,25 »	1,75 »

Rmt = Riksdaler riksmünt

Givet-vis skulle sågtimret levereras på vattendraget.

Vi frapperas av de låga priserna men må då betänka, att dessa bönder, som sålde timret och bjälkarna, levde i en tid, då skogarna sett med böndernas ögon voro rätt värdelösa. Penningvärdet var också helt annat än i den »inflationstid« vi lever i. Det man fick in i kontanter var en välbehövlig och välkommen arbetslön. Hur skogen värderades av bönderna vid denna tid, kan följande historia från en by i Björna åskådliggöra. Där sålde byborna tallen på byaskogen för ett blygsamt belopp. Då bad bönderna, att köparen skulle avverka granen också – gratis – så att björnen icke skulle kunna gömma sig. Men det var 50 år före

massaindustrin!

Givetvis är de uppräknade leveranserna endast exempel ur en lång kedja av virkesleveranser.

93-årig f.d. nämndemannen Olof Olsson i Österfanbyn kunde bl.a. erinra sig, att hans morfar Johan Persson, f. 1830, d. 1916, berättat hur han sålt bjälkar 12 . 12 tum i fyrkant till Mo såg framkörda till vattendraget. Som ett exempel på timmerpriserna i slutet på 18-talet erinrar sig herr Olsson, att hans morfar sålde virke till Mo-Do, levererat på vattendraget betalades för en stock 15 fot . 8 tum 25 öre per styck.

Som jämförelse kan nämnas, att klockaren Jonas Grundström i Björna år 1894 sålde 683 timmer av varierande dimensioner fritt vattendrag för 269,07 kronor, alltså i genomsnitt 39 öre per stock.

År 1864 sålde 7 björnabönder 204 st. bjälkar fritt levererade vid Sörgidsjö viken i Gideå socken till grosshandlare Johan Ödberg, Örn-sköldsvik. Minsta dimension var 12 . 12 tum, täljda i fyrkant och 15 till 21 fot långa. För en dylik bjälke betalades 14 skilling per aln.

Denne grosshandlare var en driftig redare och trävaruman, som bl.a. byggde barkskeppet Carl XV, vilket under många år gick med trävarulaster till utlandet. Ödberg hade gått i konkurs år 1858, och då kom fartyget i andra händer.

Från Bergs skog i Björna socken avverkadades före år 1850 mycket grovt timmer. År 1846 intummades för handelshuset James Dicksson & Co:s räkning mer än 2.000 st. grovt timmer vid stranden av Bergssjön. Timret hade dimensioner om 10-20 tum i lilländan med en längd av 15 till 21 fot. Sådan skog går nu ej att uppbringa.

Den nämnde förvaltaren August Schmidt, f. 1828, d. i Uppsala 1912, var en sällsynt driftig person och blev J.C. Kempes mest betrodda person och var förvaltare i Mo. Genom en olyckshändelse skadade han synen 1861 och fick då en inspektorsbefattning i Anundsjö för att se om sågverkets skogar. År 1867 återvände han åter till Mo som bruksförvaltare. Han fick dock till sin hjälp annan underställd personal, som skogsinspektör, flottningsschef och kassör. Här stannade August Schmidt till pensioneringen år 1878. Han gjorde stora hemmansköp för Kempes räkning. Bl.a. köpte han hela Brattsjö by med stora skogar. Kempe ansåg, att Schmidt betalt för högt pris, men han gick med på priset, då Schmidt förklarade sig eljest vilja köpa skogen för egen del. August Schmidt härstammade från Tyringen i Tyskland. Hans son Janne Schmidt f. 1861, d. 1934, blev skogsförvaltare vid Gideå & Husurns A/B i Björna i början på seklet efter att ha haft tjänstgöring i Kärrsjö och Agnäs. Förvaltare Janne Schmidt var liksom fadern en kraftkarl, som gjorde sitt företag stora tjänster. Han var rättrådig och respekterad av de anställda

För att gynna upptörandet av sågar utfärdades 1759 det sk. stock-

